

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. С. 144.
2. Klein A., Held A., Ragwitz M., Resch G., Faber T. (2007). Evaluation of different feed-in tariff design options: Best practice paper for the International Feed-in Cooperation. 2007. URL: http://www.feed-in-cooperation.org/wDefault_7/download-files/research/Best_practice_Paper_3rd_edition.pdf].
3. The Act on renewable energy sources, Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialny chźródłach energii (Dz. U. 2015 poz. 478). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000478/T/D20150478L.pdf>.
4. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 9 лютого 2017 р. по справі К/800/27900/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64658493>.
5. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2017 р. по справі К/800/28681/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65503178>.
6. Постанова Хмельницького окружного адміністративного суду від 2 березня 2017 р. по справі № 822/2753/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65132306>.
7. RES LEGAL (2018): Legal sources on renewable energy. URL: <http://www.res-legal.eu/search-by-country/poland/single/s/res-e/t/promotion/aid/tenders-feed-in-tariff/lastp/175/>.

ПІГАРЕВА Г. І.,

асистент кафедри спеціально-правових
дисциплін
(Донецький державний
університет управління)

УДК 341.49:346(045)

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ**

У статті проаналізовано питання особливостей реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві. Конкретизовано значення судової практики та міжнародно-правових стандартів у господарському судочинстві України. Підкреслено, що Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішенням Європейського суду з прав людини належить особливе місце серед норм міжнародного права у сфері господарського судочинства.

Ключові слова: норма міжнародного права, господарське судочинство, судова практика, міжнародні стандарти, Конвенція, Європейський суд з прав людини.

В статье проанализированы вопросы особенностей реализации норм международного права в хозяйственном судопроизводстве. Конкретизировано значение судебной практики и международно-правовых стандартов в хозяйственном судопроизводстве Украины. Подчеркнуто, что Конвенции о защите прав человека и основных свобод и решениям Европейского суда по правам человека принадлежит особенное место среди норм международного права в сфере хозяйственного судопроизводства.

Ключевые слова: норма международного права, хозяйственное судопроизводство, судебная практика, международные стандарты, Конвенция, Европейский суд по правам человека.

In the article a question is analyzed of the peculiarities of the application of the norms of international law in the economic legal proceedings. The significance of jurisprudence and international legal standards in economic legal process of Ukraine are specified. It is emphasized that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the judgment of the European Court of Human Rights are a special place among the norms of international law in the field of economic legal proceedings.

Key words: *norm of international law, economic justice, jurisprudence, international standards, Convention, European Court of Human Rights.*

Вступ. Однією з основних і сучасних тенденцій розвитку права є підвищення ролі міжнародних норм у правовій системі держави. Це підтверджується визнанням пріоритету міжнародних норм над внутрішньодержавними, а також помітними змінами внутрішнього права у зв'язку з вимогами міжнародно-правових стандартів. Звичайно, всі зміни національного законодавства відображаються в галузевому законодавстві.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем дискусійності теми – нині практично немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві.

Питання особливостей реалізації норм міжнародного права в господарському судочинстві досліджували такі вчені, як Д.М. Притика, В.А. Бігун, С.В. Васильєв, С.М. Ягофаров, І.В. Рехтіна та ін.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження значення та особливостей реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві.

Результати дослідження. Правосуддя можливо визначити з різних аспектів як: особливу функцію державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях справ зі спорів; один із найважливіших проявів судової влади; здійснювану судом правоохоронну діяльність із розгляду конкретних справ за неухильного дотримання вимог закону та встановленого ним порядку, що забезпечують законність, обґрунтованість, справедливості і загальнообов'язковості судових рішень.

Основні і специфічні ознаки правосуддя полягають в тому, що воно здійснюється: по-перше, специфічними державними органами – судами; по-друге, в точній відповідності до закону; по-третє, шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях конкретних справ за допомогою встановлених Конституцією форм судочинства.

Як зауважує В.А. Бігун, терміни «правосуддя» і «судочинство» широко застосовуються в теорії та практиці права. Аналіз їх вживання виявляє, що вони використовуються як тотожні або різні за смыслом, що зумовлює необхідність з'ясування змісту та обсягу зазначених термінів і понять, які їх позначають. Доказ перший: правосуддя – це судочинство, судочинство – ще не правосуддя. Якщо правосуддя та судочинство є тотожними поняттями, то будь-яка судова діяльність може вважатися здійсненням правосуддя. Судова практика, утім, не підтверджує цю тезу і доводить зворотне в тому значенні, що рішення суду, прийняте всупереч закону, не вважається правосудним. Доказ другий: правосуддя і судочинство – не тотожні поняття. Доказ аргументується наявністю термінів, що позначають різний зміст понять. По-перше, висловимо термінологічний аргумент. Термін, або фахове слово, є словниковою одиницею, що позначає специфічний для певного фаху зміст. Отже, і для юридичного фаху наявність різних термінів (правосуддя і судочинство) означає наявність різного, специфічного змісту. Так, дослівно термін правосуддя означає «суд за правом», а термін судочинство – «діяльність суду». Перший термін акцентує на змісті (за правом), другий – на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному значенні термінів. Даний аргумент слід доповнити аксіологічним, телеологічним аспектом. Якщо у разі судочинства йдеться про діяльність суду, то у разі правосуддя йдеться про діяльність із розгляду справ із певною метою (досягнення справедливості, вирішення конфлікту, захисту прав та свобод людини,

юридичних осіб, держави). Тобто, йдеться не про будь-яку діяльність суду, а таку, що відповідає певній меті [1].

Таким чином, правосуддя та судочинство є невід'ємними складовими частинами реалізації діяльності господарських судів, оскільки основним завданням системи господарського судочинства є захист законних прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Зростання ролі міжнародних норм у національному законодавстві підтверджується більш інтенсивною взаємодією держав. Така взаємодія відбилася і на системі джерел національного права. Крім того, що в Україні в останні роки помітне місце стало відводитися судовій практиці, значно збільшилася роль міжнародно-правової практики. Все це говорить про зростання важливості міжнародного права і міжнародних організацій у суспільному, політичному, економічному житті суспільства, а також у діяльності правозастосовних і правотворчих органів держави.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття питання реалізації норм міжнародного права в рамках правової системи держави помітно актуалізувалося. У зв'язку з цим виділимо дві групи держав за критерієм видів реалізації норм міжнародного права:

- а) країни, в яких конституційно закріплено пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права;
- б) країни, в яких конституційно не закріплено пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права.

М.Ю. Чирков пропонує більш детальну класифікацію і поряд з країнами, в яких конституційно закріплено пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права, виділяє:

- а) держави, що конституційно закріплюють можливість міжнародного договору діяти всередині країни, у сфері дії національного права;
- б) держави, національне законодавство яких чітко розмежовує міжнародне і внутрішньодержавне право. У цих країнах немає загального відсилання до міжнародних договорів, і для забезпечення процесу реалізації положень певного міжнародного договору у всіх випадках необхідно прийняти відповідні норми внутрішньодержавного права (Велика Британія, Канада) [2, с. 21].

Більшість конституцій іноземних держав містить положення про міжнародні норми. Встановлюється примат міжнародного права щодо внутрішнього, але, не закріплюється перевага щодо основних законів. Інакше, визнаючи примат міжнародного права над національним законом, багато держав, тим не менш, не поширюють це верховенство на положення своїх конституцій.

У Німеччині тільки загальновизнані норми міжнародного права є складовою частиною права. Вони мають пріоритет перед законами і безпосередньо породжують права й обов'язки для осіб, які проживають на її території [3].

Республіка Білорусь визнає пріоритет загальновизнаних принципів міжнародного права і забезпечує відповідність до них законодавства. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, не допускається. З цього конституційного положення можна зробити висновок, що лише загальновизнані принципи міжнародного права підлягають безпосередньому застосуванню без видання щодо них відповідного акта [4, Ст. 8].

Конституція США передбачає, що закони і міжнародні договори США мають рівну юридичну силу, а у разі виникнення колізії між ними наступний закон скасовує попередній. Однак положення Конституції мають пріоритет над нормами міжнародного договору [5]. Конституція Японії не регулює це питання, однак у судовій практиці віддає перевагу міжнародним договорам [5].

Таким чином, склалася практика оголошення в конституціях ряду держав та інших законодавчих актах загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також проголошення міжнародних договорів, укладених державою, складовою частиною її національної правової системи.

Включення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в правову систему України направлено на більш тісну взаємодію між національною і міжнародною пра-

вовими системами. Слід погодитися з висловленою в науці думкою щодо прояву тенденції динамічного співвідношення національного і міжнародного права як у масштабних взаємовпливах названих правових систем, так і у «проникненні» міжнародних принципів і норм в національні правові системи.

Потрібно відзначити, що, якщо раніше суди обережно ставилися до загальноєвропейських норм міжнародного права, то сьогодні почастішали випадки застосування судами України у розгляді господарських справ норм міжнародного права. Господарські справи розглядаються з відсилкою на норми міжнародного права не тільки Верховними Судом України, але і судами суб'єктів України. Суди не тільки використовують норми міжнародного права для посилення правової позиції з розгляду питання з метою обґрунтування рішення суду, але й застосовують їх безпосередньо.

Також слід приймати до уваги випадки «зворотного» пріоритету, коли національне законодавство передбачає вищий рівень захисту прав і свобод людини порівняно зі стандартами, які гарантуються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. У таких випадках суд повинен застосовувати положення національного законодавства.

Однією з проблем є те, що, працюючи з нормами міжнародного права, судді чітко не розмежують обов'язкові до застосування і додаткові джерела права, а також стикаються зі складністю у встановленні співвідношення ієрархії національних і міжнародних джерел.

Застосування міжнародно-правових норм, присвячених судочинству, штучно обмежується колізійними ситуаціями, на відміну від матеріально-правових міжнародних норм. Самостійне або спільне з внутрішньодержавними нормами застосування міжнародних договірних норм допускається у розгляді справ за участю іноземних осіб. Те ж повною мірою поширюється на господарське процесуальне законодавство. Таким чином, у регулюванні господарських процесуальних правовідносин можуть застосовуватися не тільки ратифіковані міжнародні договори, оскільки норми міжнародного права можуть не вступати в конфлікт із національними правилами судочинства.

Забезпечення правильності правозастосування зумовлює необхідність перевірки судом норми на предмет вмісту в ній правил, інших, ніж у національному законодавстві, можливості її застосування в якості пріоритетного або визначення пріоритету національних правових норм чи допустимості одночасного застосування норм національного та міжнародного права за відсутності пріоритету.

Конституція України та Господарський процесуальний кодекс України забезпечують пріоритетне значення в господарському судочинстві, дозволяючи зробити висновок про те, що норми міжнародного права активно вторгаються в сферу внутрішньодержавних.

Для країн, зацікавлених у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, однією метою стає встановлення доступності правосуддя й об'єктивного розгляду в судах спорів за участю іноземних осіб. У зв'язку з цим з 1992 р. зростає активність полеміки про взаємодію міжнародних норм із національним процесуальним правом, коли Україною почали укладатися двосторонні угоди з питань надання взаємної правової допомоги.

У 1992 р. Україна підписала Угоду Урядів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності» від 19 грудня 1992 р. [6]. Трохи пізніше, у 1993 р, була укладена Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, учасниками якої стали держави-члени Співдружності Незалежних Держав [7].

1995 р. Україна вступила до Ради Європи, що відзначилося на більш тісному міжнародному співробітництві. А у 1997 р. Україною було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка вступила в силу 11 вересня 1997 р. [8].

Сьогодні однією із найбільш актуальних для вітчизняної науки та практики є низка питань, пов'язаних із тлумаченням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це пояснюється, по-перше, нагальною необхідністю впровадження конвенцій-

них стандартів до національної правової системи, а по-друге, абстрактністю норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що вимагає їхнього постійного тлумачення, в першу чергу, з боку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Виконуючи функцію тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, постанови ЄСПЛ розшифровують їх зміст стосовно кожного конкретного випадку і виявляють різні порушення права на справедливий судовий розгляд. Самостійно застосувати ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод без урахування правової позиції ЄСПЛ важко, оскільки право на справедливий судовий розгляд занадто багатоаспектне, і його порушення не завжди очевидне. Тільки за допомогою задоволення скарги наднаціональний орган правосуддя констатує порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому сенсі питання про можливість незастосування постанов ЄСПЛ не ставиться, а, отже, вони не можуть розглядатися в якості вторинних джерел права. У зв'язку з цим постанови ЄСПЛ допустимо оцінювати як субсидіарне джерело щодо національного господарського процесуального права.

Якщо йдеться про постанову, яку винесено щодо іншої держави, то такі положення суду також необхідно враховувати з метою уникнення порушень, що були раніше предметом розгляду і щодо яких вже сформульовані правові позиції ЄСПЛ щодо інших держав. Тобто, тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ сприяє формуванню європейських стандартів правосуддя, а їм, у свою чергу, повинна відповідати не тільки судова практика, а й національне законодавство. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює не взаємні зобов'язання держав-учасників стосовно один одного, а типові стандарти поведінки в забезпеченні гарантованих нею прав і свобод, тобто міжнародні стандарти. На підставі викладеного слід констатувати, що роль судової практики в правовій системі України постійно зростає. Суди у розгляді спору, аналогічного тому, за яким ЄСПЛ раніше виніс постанову проти України, повинні керуватися Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і раніше прийнятими постановами ЄСПЛ.

Повноцінне дослідження питання про роль і значення постанов ЄСПЛ у системі джерел національного процесуального права вимагає аналізу протилежних наукових позицій. Вважається, що ЄСПЛ не є правотворчим органом, а має право лише тлумачити Європейську конвенцію про права людини, суди повинні керуватися відповідними пунктами європейської Конвенції з урахуванням їх обов'язкового для судів тлумачення ЄСПЛ. У продовження цієї думки І.В. Рехтіна вказує, що постанови ЄСПЛ є актами правосуддя, а сам ЄСПЛ – органом правосуддя, тому його акти не можна прирівнювати до законів, оскільки це суперечить природі нормативно-правових актів [9].

М.О. Травніков вважає, що навряд чи слід закликати національні суди безпосередньо керуватися в своїй діяльності рішеннями ЄСПЛ, минаючи стадію імплементації відповідних стандартів в національне законодавство [10].

Застосовуючи норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна повинна брати до уваги всю практику ЄСПЛ, у т. ч. сформовану у справах, розглянутих до приєднання України до Конвенції. Тільки такий підхід допоможе нашій країні уникнути нових порушень Конвенції.

Питання про значення судової практики ЄСПЛ широко обговорювалися і на форумах, і в теоретичних працях вчених.

С.В. Васильєв висловлює позиції стосовно судової практики, стверджуючи, що вона впливає на формування єдиних правил поведінки в однотипних фактичних ситуаціях, тобто забезпечення єдиної судової практики усуває ситуацію, коли одні й ті ж категорії справ часом розглядаються судами по-різному; конкретизує положення нормативних актів за відсутності чіткого регулювання певних правовідносин; спроможна забезпечити «транспарентність» правосуддя, що виключає сумніви в об'єктивності і незалежності суддів; «судова практика відіграватиме велику роль у прозорості правосуддя»; є основою для подальшого вдосконалення чинного законодавства, як матеріального, так і процесуального [11, с. 192].

Судову практику слід розглядати в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі – це діяльність судів усіх ланок судової системи, виражена в прийнятих цими органами рішеннях. У вузькому сенсі під судовою практикою слід розуміти тільки постанови вищих національних судових органів, у т. ч. з метою формулювання т. зв. правоположень.

Для визначення судової практики в якості джерела господарського процесуального права слід дотримуватися вузького сенсу.

На думку С.М. Ягофарова, міжнародні стандарти – це певні принципові положення, реальне втілення яких часто ускладнене їх локальним характером, що і створює певні труднощі в їх розумінні, а відповідно, і у практичному застосуванні, і якщо для європейської системи є характерною наявність спеціалізованого суду, то для універсальної системи стандартів подібний механізм відсутній [12, с. 20].

Можливо зазначити, що міжнародні стандарти – це комплекс, який динамічно розвивається і який не можна ототожнювати лише із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права, оскільки це лише морально-політичні зобов'язання, за рівнем реалізації яких можна отримати відповідь як про реальні процеси демократизації в суспільстві і характері взаємовідносин особи і держави, так і про ступінь розвитку громадянського суспільства в цілому.

Тому сутність міжнародного стандарту трансформується в рамках певної національно-правової системи, що пропонує своє бачення механізму реалізації міжнародних стандартів. Дослідження міжнародних стандартів без урахування досвіду інших держав у вирішенні питання щодо створення діючого механізму судочинства, що відповідає вимогам дотримання прав особи, є неможливим.

Таким чином, міжнародно-правовий стандарт відображає єдність змісту відповідного зобов'язання та має за мету бути типовим орієнтиром для господарського судочинства. Міжнародні стандарти у сфері прав людини є виробленими міжнародним співтовариством передовими нормами-принципами, що містять у собі і визначають статутне становище особи у господарському судочинстві.

Сьогодні вчені зазначають, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод набула характеру конституційного закону, вплив її на національне право всіх держав-учасниць, у т. ч. господарське процесуальне, постійно зростає, що підтверджує тезу про те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – це не застиглий монумент, а живий організм, підтверджений прогресивним впливом [12, с. 56].

Також слід зазначити, що Україна все більше орієнтується на міжнародні стандарти, на досвід, накопичений світовим товариством у здійсненні правосуддя. Д. Притика вважає, що, здійснюючи правосуддя, господарські суди безпосередньо сприяють позитивним економічним перетворенням у державі, формуванню конкурентного середовища для суб'єктів господарювання всіх форм власності. Можна впевнено констатувати, що діяльність господарських судів стала важливим інституційним засобом реалізації державної економічної політики, оскільки, приймаючи рішення у господарських справах, вони здійснюють оцінку законності конкретних дій суб'єктів господарювання і спрямовують їх у правове поле, їх рішення сприяють наповненню державного бюджету [13, с. 6].

Важливе місце у системі міжнародних стандартів займають положення, вироблені різними судами, створеними на основі міжнародних договорів. Міжнародні суди, відповідно до загальноприйнятої юридичної доктрини, так само як і національні, є правозастосовними органами, тому їх рішення не утворюють нових норм права, водночас рішення судів розглядаються ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН як допоміжні засоби у процесі міжнародної правотворчості і є базовим елементом міжнародного стандарту. Але для господарсько-процесуальної науки пріоритетною значимістю наділені рішення, в силу предмета розгляду виниклого спору, далекого від господарського процесу, не Міжнародного Суду ООН, а діючих на наднаціональній основі міжнародних судів регіональних організацій, серед яких найбільш ефективно функціонуючим прийнято вважати ЄСПЛ.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок: по-перше, поняття судової практики в межах діяльнісного підходу співвідноситься зі здійсненням правосуддя, а з формально-логічного погляду можна порівняти з категорією юридичної практики; по-друге, міжнародно-правовий стандарт відображає єдність змісту відповідного зобов'язання та має за мету бути типовим орієнтиром для господарського судочинства; міжнародні стандарти у сфері прав людини є виробленими міжнародним співтовариством передовими нормами-принципами, що містять у собі і визначають статутне становище особи у господарському судочинстві; по-третє, розвиток норм міжнародного права у сфері здійснення правосуддя потребує подальшого дослідження та узагальнення, оскільки саме від міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя залежить подальше вдосконалення та реформування господарського процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). URL: <http://radnuk.info/statti/249-tioriuagov/15391-2011-01-23-02-33-55.html>.
2. Чирков М.Ю. Соотношение международного и внутригосударственного права: проблемы теории. Международно-правовые чтения. Вып. 3. Воронеж, 2004. С. 21–22.
3. Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г, ст. 25. Издание Федерального центра политического просвещения. Бонн. Типография: Clausen&Bosse, Leck. 2003.
4. Конституция Республики Беларусь 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). Минск: Амалфея, 2005. 48 с.
5. Конституции Индии, Италии, США, ФРГ, Франции, Японии и др. Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. М., 2006.
6. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності від 19 грудня 1992 р URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_076.
7. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97%D0%B2%D1%80>.
9. Рехтина И.В. Постановления Европейского суда по правам человека как фактор, обуславливающий динамику гражданского процессуального законодательства России. Современное право. 2011. № 4. С. 82.
10. Травников М.А. Будущее Европейского Суда по правам человека: тупик или смена концепции. Журнал российского права. 2002. № 6. С. 71.
11. Васильев С.В. Судова практика: поняття, значення і види. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 191–195.
12. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учеб. пособ. / под ред. А.П. Гуськовой. Оренбург, 2006.
13. Притика Д. Про стан здійснення судочинства господарськими судами. Право України. 2006. № 1. С. 5–8.

